

Landsbyfællesskabet i Nordvestjylland

STEEN BUSCK

I artiklen tegner forfatteren et nyt og anderledes billede af landsbyfællesskabet i Thy og på Mors. Et billede, der står i modsætning til de teorier, som lærer Torsten Balle, fremsatte i en artikel her i Historisk Årbog i 1975.

Det almindelige billede af det danske landsbyfællesskab, som vi kender det fra skolebøgerne og mange andre bøger, ser nogenlunde således ud: Landsbyens jorder bestod af agerjord, enge og overdrev. Agerjorden bestod af tre vange adskilt af kraftige gærder. Hver vang var inddelt i et antal åse, der atter var inddelt i et antal lange smalle agre. Den enkelte gård havde en ager i hver ås. Dens jord var således spredt i strimler over hele bymarken. Agrene lå i hver ås i samme rækkefølge, som gårdene lå i landsbyen. Første ager tilhørte den østligste gård, den næste den sydøstlige og således videre med solen rundt. Solskifte kalder man det. Jorden dyrkedes i fællesskab efter et bestemt system. En vang blev besået med byg (vårsæd), en anden med rug (vintersæd), og den tredje lå brak; fælleden kaldte man den. Her gik i sommermånederne byens kvæg på græs i samlet flok, indtil det efter høsten blev sluppet løs over hele bymarken. Næste år blev fælleden taget ind til byg, bygvangen blev besået med rug og rugvangen lagt ud til fælled; og således videre.

En række regler for den fælles drift: Vedligeholdelsen af vangeærderne m.v., var nedfældet i den såkaldte byvedtægt, og de løbende beslutninger vedrørende driften blev truffet af bønderne i fællesskab på bystævnet. Lederen af bystævnet kaldtes oldermanden, som i tiden mellem møderne repræsenterede fællesskabet over for den enkelte bonde. Hvervet gik på omgang mellem gårdmændene og skiftede en gang om året. Fællesskabet havde derudover en bysmed, en byhyrde og eventuelt flere faste embedsmænd. Systemet indebar en kollektiv tvang, som i høj grad hindrede det private initiativ; fællesskabet lå, indtil det blev ophævet ved 1700-årenes slutning, som et snærende bånd omkring dansk landbrug.

Dette billede passer imidlertid meget dårligt på forholdene i Jylland. Trevangsbruget var et østdansk fænomen, begrænset til øerne og dele af Østjylland. I en artikel i Historisk Årbog for Thy og Mors, 1975, kunne lokalhistorikeren Torsten Balle konstatere følgende om landbruget i Nordvestjylland: Jorden var nok opdelt i mange åse eller fald, som det hed i Jylland, og hvert fald var atter inddelt i agre, som ofte tilhørte forskellige gårde. Men agrene lå ikke i nogen bestemt rækkefølge efter solskiftet eller noget andet system, og bymarken var ikke inddelt i vange med gærder omkring. Den var inddelt på en helt anden måde.

Gærder var ikke nødvendige, byhyrden ikke heller, for man tøjrede kvæget. Der var intet dyrkningsfællesskab; hver bonde såede i sine agre, hvad der passede ham. Fælles overdrev af betydning fandtes ikke, og de fleste byer havde hverken byvedtægt, bystævne eller oldermand. Torsten Balle drog ikke nogen samlet konklusion af disse iagttagelser, men hans opfattelse var øjensynlig, at der

ikke fandtes noget egentlig landsbyfællesskab i Thy og på Mors.¹⁾

Jeg skal i det følgende tegne et noget anderledes billede af forholdene i det nordvestjyske. Det grunder sig dels på indgående studier af en enkelt landsby, Sundby på Mors, med udblik til andre nordvestjyske landsbyer, dels på den nyere forskning af det danske landsbyfællesskabs historie.

Hvad er landsbyfællesskabet?

Til indledning skal jeg gøre klart, hvad jeg forstår ved landsbyfællesskabet: Det var for det første med 1700-årenes egen betegnelse et "jordfællesskab". Landsbyens tilliggende opfattedes som et fælles ressourceområde, som hver husholdning havde sin bestemte part i. En del af tilliggendet var direkte fællesarealer, dvs. gadejord, overdrev, kær, moser og eventuel skov. Resten udgjordes af tofterne og agerjorden, som var målt ud i jordlodder og fordelt på de enkelte husholdninger. Den måde, agrene var fordelt på i det enkelte fald, kaldes for landskiftet.

For det andet var det et dyrkningsfællesskab eller bedre: Et driftsfællesskab. Man drev agerbrug, kvægavl og anden håndtering efter fælles retningslinier og aftaler og undertiden i direkte kollektive arbejdsprocesser. De fælles retningslinier for agerbruget, som også i høj grad berørte kvægavlen, benævnes dyrkningssystemet. Man må således skelne melle m jordfællesskabet, herunder landskiftet, på den ene side og driftsfællesskabet, herunder dyrkningssystemet, på den anden. Skønt disse to sider af fællesskabet oftest var snævert forbundne, kan man ikke altid slutte fra en bestemt jordinddeling til et bestemt dyrkningssystem og omvendt.

Landsbyfællesskabet er i litteraturen ofte blevet sat lig med fællesskabet på landbrugets, specielt agerbrugets område, men det var meget mere end det. Landbyfællesskabet omfattede relationer mellem byens husholdninger på alle livets områder. Landsbyen var et i mange måder selvregulerende samfund både økonomisk, socialt, retsligt, styrelsesmæssigt, religiøst og kulturelt. Økonomisk var byen i høj grad uafhængig af omverdenen, eftersom den forsynede sig selv af den omgivende natur og kun behøvede få ting tilført udefra. Disse ting blev i århundrederne før fællesskabets ophævelse ganske vist flere og flere, foruden salt og jern også tømmer, tobak, sukker, diverse tekstiler m.v. Men selvforsyningen var stadig hovedsagen.

Den voksende afhængighed hidrørte især fra de krav, som udenforstående instanser gjorde på overskuddet af bøndernes produktion: Landgilde og hoveri til godsejeren, tiende til præsten og skatter til staten. Navnlig staten og dens lokale repræsentanter, amtmanden, herredsfogeden, præsten og godsejeren, greb dybere og dybere ind i byens

¹ Torsten Balle: Gammelt landbrug. Historisk Årbog for Thy og Mors, 1975, s. 6-29.

anliggender, men stadig var øvrigheden uudviklet sammenlignet med nutidens.

Retssystemet med love og lokale myndigheder voksede, især efter 1660, men lovgivningen var trods alt begrænset, og man kunne ikke bare "ringe til politiet". Et sådant fandtes endnu knapt nok. Til daglig regulerede byen sig selv med de regler og normer, de sanktioner og den styrelse, som var overleveret ved sædvanen og som regel aldrig skrevet ned. Den nærmeste øvrighedsperson, præsten, varetog den religiøse, moralske og på flere og flere områder også den administrative ledelse inden for sognets grænser. Men selv hvad det religiøse angik, er der i overleveringen om bl.a. oldermandsgilderne spor af en vis selvforvaltning inden for landsbyfællesskabet.

Kilderne til fællesskabets historie

Kilderne til landsbyfællesskabets historie er forskelligartede. De stammer for det meste fra udenforstående myndigheder, idet bønderne selv jo sjældent efterlod sig skriftlige spor. Af hensyn til den læser, som måtte ønske at undersøge sin egen landsby, skal jeg gennemgå de vigtigste:

Ældst er godsejernes, herunder kronens og kirkens jordebøger og adkomstdokumenter, f.eks. gavebreve som dem, der findes trykt i Dueholm Klosters Diplomarium, udgivet af O. Nielsen, København, 1872. Her findes spredte og kortfattede oplysninger om markinddelingen.

Næsten lige så gammelt, undertiden ældre, er retsmaterialet; for det første lovgivningen, især jyske Lov fra 1241, som indeholder en række bestemmelser, der kaster lys over det middelalderlige jyske fællesskab generelt; for det andet tingbøgerne og andre dokumenter fra landsting og herredsting, som indeholder tingsvidner og domme i enkeltsager. Dette materiale er meget svært at finde rundt i, men registranter som den, der er udarbejdet for Hillerslev og Hundborg herreder kan undertiden lette arbejdet.

En art lovgivning er også de bevarede byvedtægter, dvs. det enkelte landsbyfællesskabs egne nedskrevne love, hvoraf de ældste stammer fra senmiddelalderen, således Nykøbings fra 1460; langt de fleste er dog fra 1600- og 1700-tallet. De findes for en stor del trykt i "Danske Vider og Vedtægter", bd. I-IV, København 1904-38, men der dukker stadig nye op, især fra tingbøgerne.

Fra det gamle Thisted Amt er bevaret og trykt vedtægter fra følgende byer: Nykøbing (1460), Tingstrup (1642), Søndbjerg (1675), Sejerslev (1690) og Silstrup (1699). Desuden foreligger der vedtægter fra Øsløs, Fjerritslev, Kollerup og Kettrup i Vester Hanherred.²⁾

Flere ligger måske gemt i tingbøgerne, men næppe mange. Morsø Herreders justitsprotokoller er f.eks. gennemset uden resultat. I sammenligning med resten af landet er dette meget få. Heraf kan imidlertid ikke sluttes, at de nordvestjyske landsbyer ingen vedtægter havde. Kun, at disse sjældent blev skrevet ned og endnu sjældnere kom til myndighedernes kundskab. Den mulighed foreligger, at hver eneste landsby havde sine vedtægter, som overleveredes mundtligt fra generation til generation. Det

fremgår af mange vedtægter fra det øvrige land, at de er skrevet ned på præsters og godsejeres foranledning, men i Nordvestjylland stod både præsten og godsejeren i reglen svagere over for bønderne. Heri kan ligge en forklaring på, at så få vedtægter er bevaret fra dette område.

Byvedtægterne og det nævnte retsmateriale er underkastet en grundig undersøgelse i retshistorikeren Poul Meyers disputats, "Danske bylag", København 1949. Desuden har lokal- og kulturhistorikeren August F. Schmidt, som var medudgiver af "Danske Vider og Vedtægter", og som i "Frøslev sogns historie" og andre skrifter har behandlet forholdene på Mors, beskæftiget sig indgående med byvedtægterne, mest systematisk i bogen "Oldermand og bystævne", Århus 1945.

Langt det fyldigste og mest dækkende materiale til jordfællesskabets og dyrkningsfællesskabets historie i næsten hver eneste af Danmarks landsbyer er imidlertid skattevæsenets papirer. Det drejer sig først og fremmest om forarbejderne til Christian V's matrikel 1688, herunder især de såkaldte markbøger, som opbevares i Rigsarkivet i København. I årene 1682 og 1683 lod staten al rigets agerjord opmåle og vurdere med det formål at tilvejebringe et fast grundlag for beskatningen. Resultatet samledes i en markbog for hvert sogn. Markbogen rummer for hvert af sognets ejerlav en protokol, hvori opmålingen indførtes fald for fald og ager for ager. For hvert fald angaves tillige boniteten og dyrkningsmåden med sædskifte og rotation og ved hver ager navnet på den bonde, den tilhørte. Til de mindste deltaljer oplyses altså jordfordelingen og dyrkningssystemet. Således er agerbruget usædvanlig velbelyst. Kvægavlen derimod ikke. Nogle markbøger rummer en såkaldt "græsprotokol", hvor græsningsarealerne er gennemgået, men for det meste angives det blot summarisk, hvor mange læs hø og høveders græsning, hver bonde kunne tilkomme på fællesarealerne.³⁾

Markbøgerne er som kilde til fællesskabets historie især anvendt af Henrik Larsen i en række artikler. De vigtigste i denne sammenhæng er "Nogle oplysninger og Bemærkninger om de danske landsbyer" (1918), hvor han som den første fremlægger de forskellige typer af landskifte, "Agerbruget i Thisted Amt 1683" (1927) og "Trevangsbruget i Jylland" (1932), hvor han på grundlag af sit omfattende kendskab til markbøger fra alle egne fremlægger nogle tanker om de forskellige dyrkningssystemers forhold til hinanden. Senere har geografen Viggo Hansen i to artikler behandlet forholdene i henholdsvis Erslev (1973) og Tødsø (1980) på Mors, og sidst har Karl-Erik Frandsen i bogen "Vang og tægt" (1983) foretaget en landsomfattende undersøgelse af de danske dyrkningssystemer, som de så ud i årene 1682 og 1683. Han lancerer heri betegnelsen "Limfjordssystemet" til sammenfatning af fællestrækkene mellem dyrkningsmåderne i Thy og på Mors, en udmærket betegnelse, der, selvom den kun dækker en del af de vestlige Limfjordsegne, bør fastholdes fremover.

Markbøgernes tilblivelse og deres pålidelighed er grundigt belyst i C. Rise Hansen og Axel Steensbergs

² Vedtægterne fra Sejerslev, Søndbjerg, Tingstrup og Silstrup er trykt i Historisk Årbog for Thisted Amt, henholdsvis 1914, 1938, 1940 og 1976, resten i "Danske Vider og Vedtægter", hvor iøvrigt også Sejerslev-vedtægten findes trykt.

³ Fyldige redegørelser for markbøgernes og de øvrige forarbejders indhold og udfærdigelse findes i C. Rise Hansen og Axel Steensberg: Jordfordeling og udskiftning, København 1951, og i Karl-Erik Frandsen: Vang og tægt, Esbjerg 1983.

”Jordfordeling og udskiftning” (1951), som ved en punktundersøgelse af tre sjællandske landsbyer sammenholder markbøgerne med en fjerde vigtig kildetype, udskiftningsforretningerne, frem for alt udskiftningskortene. Ved udskiftningen af en landsby udfærdigedes som regel to kort, hvoraf det ene opbevares i matrikelarkivet i København; det andet, som i sin tid blev overladt til byens største lodsejer, er mere tilfældigt bevaret; det findes undertiden privat eller i museer eller lokalhistoriske arkiver. Hvor det drejer sig om en tidlig udskiftning, vil kortet ofte vise tilstanden før udskiftningen med hver ager indtegnet, således at man i detaljer kan sammenligne med markbogen. Resten af udskiftningsforretningen består af en delingsplan og diverse korrespondance og findes ofte bevaret enten i amtets arkiv eller de private godsers arkiver, begge i landsarkivet.

Derudover indeholder diverse indberetninger fra præster, godsejere og amtmænd en del oplysninger om fællesskabet. De findes bevaret fra 1500-tallet og frem i forskellige sammenhænge og er for Nordjyllands vedkommende i vidt omfang trykt.⁴⁾

Endelig skal nævnes folkemindematerialet, dvs. optegnelserne efter den mundtlige overlevering blandt bønderne. Optegnelserne er for det mest sket ret sent i 1800-tallet og er derfor behæftet med stor usikkerhed; til gengæld stammer beretningerne direkte fra bønderne og er ikke præget af udenforstående myndigheder.

Materialet opbevares især i Folkemindesamlingen i København, men er for en stor del trykt. Den største og vigtigste samling er Evald Tang Kristensen: *Jydsk Almueliv*, bd. I-IV (1891-1905). Materialet rummer imidlertid meget få optegnelser fra Nordvestjylland om landbyfællesskabet. Heri ligger et vigtigere indicium for et svagt fællesskab end de manglende byvedtægter, for her er det jo netop ikke den skriftlige, men den mundtlige overlevering, det drejer sig om, og folkemindesamlerne var næppe mindre flittige i det nordvestlige Jylland end i resten af landet.

Ud fra disse typer af materiale skal jeg herefter gå i dybden med landsbyen Sundby på Mors.

Jordfordeling og dyrkningssystem i Sundby 1683

Jordfordelingen fremgår i alle detaljer af både markbogen fra 1683 og de to usædvanligt fint udførte og velbevarede udskiftningskort fra 1782, og der er for næsten alle agres

vedkommende nøje overensstemmelse mellem markbogens og kortenes opmålinger. Hvad fællesarealerne angår, er der imidlertid ikke overensstemmelse. I markbogen hedder det: ”Haves ingen ofuer drift eller felled til denne Bye”, men af udskiftningskortene fremgår det, at der uden for agerjorden fandtes betydelige overdrev, kaldet ”heden” og ”klitten”. De må også have ligget der i 1683. Det samme gælder den store såkaldte fælled, der lå hen som permanent græsningsareal, skønt den fra naturens hånd var udmærket egnet til agerbrug. Udskiftningskortene fra andre byer på Mors vis er lignende fælleder og overdrev, som ikke er nævnt i markbogen. Tværtimod benægtes deres eksistens med en formulering af samme ordlyd som den i Sundby Sogns markbog. Der er åbenbart tale om en slags standardformular. Uvist af hvilken grund har skattevæsenets udsendinge i 1683 valgt at se bort fra disse fællesarealer. En ”græsprotokol” findes ikke i de markbøger, jeg har gennemset, og den summariske angivelse af hver gårds rettigheder m.h.t. hø og høveders græsning synes meget lavt sat. Morsingboernes skatteevne på kvægavlens område forekommer i det hele taget stærkt underdrevet.

Sundbys jorder 1683

I København var man da heller ikke tilfreds med de jyske markbøger. Få år senere kom skattevæsenets folk igen for at foretage nye taxationer. Resultater foreligger i de såkaldte modelbøger, en for hvert herred. I modelbogen for Morsø Nørre Herred dukker nu overdrevene op, for Sundbys vedkommende ”nogle lyngbakker norden byen med ond græsning”, men fælledele ignorerer fortsat, og der foretages kun ubetydelige justeringer af markbogens tal for hø og høveders græsning.

Ligeså lemfældige man var på kvægavlens område, ligeså minutiøst gik man til værks på agerbrugets. Markbogens opmålinger af agerjorden stemmer som nævnt med udskiftningskortets. Vi har således grund til at stole på markbogens tal. Oplysningerne om bonitet og dyrkningsmåde er mindre pålidelige, eftersom de bygger på bøndernes egne angivelser, men også her findes en høj grad af overensstemmelse med udskiftningsforretningens oplysninger. Ud fra markbogens og modelbogens detaljerede oplysninger tegner sig følgende billede af Sundby Marks inddeling i 1680'erne:

Marken bestod af to dele, en indmark og en udmark. At denne inddeling ikke var ny, fremgår af et gavebrev fra 1438, hvori Dueholm Kloster får tillagt en gård i Sundby med al dens jord, både udmark og indmark⁵⁾. Indmarken

⁴ D. H. Wulff: *Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie* i det 16de og 17de Aarhundrede, Aalborg 1872-74 (indberetninger fra 1555, 1571 og 1625), C. Rise Hansen: *Præsteindberetninger om fæstegods mv. i Vendelbo Stift 1568 og 1599*, København 1964, Frank Jørgensen: *Præsteindberetninger til Ole Worm, I. Alborg og Ribe Stifter 1625-42*, København 1970, Carl Klitgaard: *Aalborg Stifts Præsters Trængsler, Kirkehistoriske Samlinger 5 r., bd. 3* (præsteindberetninger fra 1660), D. H. Wulff: *Statistiske Bidrag til Aalborg Stifts Historie i Slutningen af det 17de Aarhundrede*, Aalborg 1887-88 (præsteindberetninger fra 1690), Chr. Christensen: *Tilstanden i Thy og paa Mors ved Aar 1735*, København 1918 (indberetninger fra herredsfogeder mfl. til brug for stiftamtmanden), Jens Holmgaard: *Indberetninger om kornavl i Danmark 1778 og forslag til dens forbedring, Bol og By*, nr. 3, København 1962 (Indberetninger fra amtmænd og godsejere). Derudover foreligger adskillige utrykte indberetninger: blandt de vigtigste kan nævnes indkomne betænkninger fra godsejerne i anledning af landvæsenkommissionens cirkulære af 3/12 1757 og et nyt sæt betænkninger fra godsejerne i anledning af landvæsenkommissionens cirkulære af 30/4 1768, begge i Rigsarkivet.

⁵ Dueholmt *Diplomatarium* s. 38.

var igen delt i to, nemlig "alsædejorden" nærmest byen og "brødjorden" længere ude. Der var nogenlunde lige mange fald i hver del, nemlig henholdsvis 24 og 22. Agrene i det enkelte fald var af forskellige længde og bredde og rækkefølgen, dvs. landskiftet, helt uregelmæssigt. Der spores intet system, hverken solskifte eller bolskifte.

Undertiden ligger flere agre tilhørende samme bonde ved siden af hinanden i en såkaldt "slade", for det meste ligger de enkeltvis i tilfældig orden. Den enkelte bonde havde som i Østdanmark sine agre spredt over hele indmarken, men ikke efter noget bestemt system. Kun spores en tendens til, at hans agre koncentrerede sig i den del af indmarken, der lå nærmest gården.

Udmarken var delt i tre "vange", "Søndermarksvang", "Nørrevang" og "Vestervang", som hver omfattede nogenlunde lige mange fald, i alt 39. Her var landskiftet til forskel fra indmarkens yderst regelmæssigt. Agrene lå, som gårdene ifølge udskiftningskortet lå i byen, altså efter et gennemført solskifteprincip. Af udskiftningskortets signaturer fremgår det, at de tre vange ikke var indgærdede; kun hist og her findes angivet et jorddige, som ikke har kunnet yde nogen nævneværdig beskyttelse mod løstgående kvæg. Den almindelige betegnelse for udmarken var på Mors "vangjorden". Antallet af vange varierede. Alsted og Erslev havde f.eks. hver fire, Solbjerg fem. Men betegnelsen "vang" har tilsyneladende intet med det østdanske vangebrug at gøre.

Dyrkningssystemet fremgår af markbogens såkaldte generalbeskrivelse, der lyder således: "Til denne Bye findis Endeel som kaldes Alsæd, bebrugis aarlig efter Gløden. Noch Endeel kaldis brødjord, besaaed efter Giøde tou Aar med biug, toue Aar med Aor (havre). Bunden (avler) lidet Blanding, eftersom der af afvles ingen Rug, huiller efter dens egen og Prestens opskrift 6 Aar, eendeel udi 5 Aar. Her foruden hafues til denne Bye trende Vanger, kaldes Udmark og besaaes med intet andet end Aor Sæd udi 4 Aar, huiller 10 Aar".

Beskrivelserne af dyrkningsmåden ved hvert enkelt fald, de såkaldte faldbeskrivelser, svarer nogenlunde til generalbeskrivelsens: På alsædejorden var sædskiftet overalt byg, byg, havre, havre, hvorefter man gødede jorden og startede en ny runde med samme rækkefølge. På brødjorden var sædskiftet det samme, idet en række fald dog kun havde byg det første år og havre i hvert af de tre følgende. Efter fire års sæd fulgte så seks års hvile, undertiden dog kun fire eller fem. I udmarken såedes havre fire år i træk, i enkelte fald dog fem, og hviletiden var med enkelte undtagelser ti år.

Beskrivelserne af dyrkningsmåden må tages med et vist forbehold. De bygger som nævnt på bøndernes egne oplysninger og har dermed karakter af selvangivelse. Jo længere hvileperioder der indførtes i markbogen, jo lavere blev hartkornsansættelsen. Men da modelbogen blev udfærdiget få år senere, tog man ikke længere hensyn til hvileperioderne, kun til jordens bonitet. Vi tør derfor i hovedtrækkene godtage ovenstående billede af dyrkningsmåden, som i øvrigt i hovedtrækkene går igen i næsten alle landsbyer i Thy og på Mors.

Limfjordssystemet - en teori om dets opkomst

Hvordan forholder nu dette dyrkningssystem sig til systemerne i landets øvrige egne? Karl-Erik Frandsen, som i sin disputats fra 1983 har gennemgået alle danske

dyrkningssystemer, kalder det Limfjordssystemet⁶). Han betegner det som en variant af det jyske græsmarksbrug. Karakteristisk for græsmarksbruget var de græsklædte agre i flerårig hvile, på Mors og mange andre steder kaldet "borer" eller "baarer". Græsset kunne her nå at vokse til, hvad det ikke kunne under trevangsbrugets et-årige brak. Rotationen kunne variere, men mest almindelig var en rotationstid på 8-10 år med 4-5 års sæd og ligeså mange års hvile. Agerjorden var ikke delt i vange, men i "tægter", dvs. grupper af fald, som samlet blev "taget ind" til dyrkning et givet år. Når en tægt blev taget ind, lagdes samtidig en anden ud til hvile. Antallet af tægter svarede derfor ofte til det antal år, rotationsperioden bestod af. Tægten var i modsætning til vangen ikke indgærdet.

Der fandtes imidlertid også græsmarksbrug uden tægter, hvor det enkelte fald og ikke nogen tægt var dyrkningsenheden, eller hvor der slet ingen dyrkningsenhed var, så bønderne nok fulgte det samme princip for sædskifte og rotation, men ikke gjorde det i fællesskab efter en fælles plan.

Hvor de altså hver for sig kunne befinde sig i forskellige faser af rotationsperioden, således at agrene i det samme fald et givet år kunne bære forskellige afgrøder eller ligge i hvile, alt efter hvor de enkelte bønder befandt sig i rotationsperioden. Græsmarksbruget uden tægter er udtryk for en lav grad af fællesskab, græsmarksbrug med tægter for en noget højere grad og trevangsbruget for den højeste grad af fællesskab på agerbrugets område, idet man her også havde gærderne og deres vedligeholdelse under fællesskabets kontrol. Et fjerde dyrkningssystem var alsædebruget, som i modsætning til de nævnte slet ingen hvileperioder havde.

Alsædebruget var i reglen forbundet med store græsningsarealer og et betydeligt kvæghold, idet den intensive udnyttelse af jorden krævede megen staldgødning. Alsædebruget er ofte blevet betragtet som det ældste af dyrkningssystemerne.

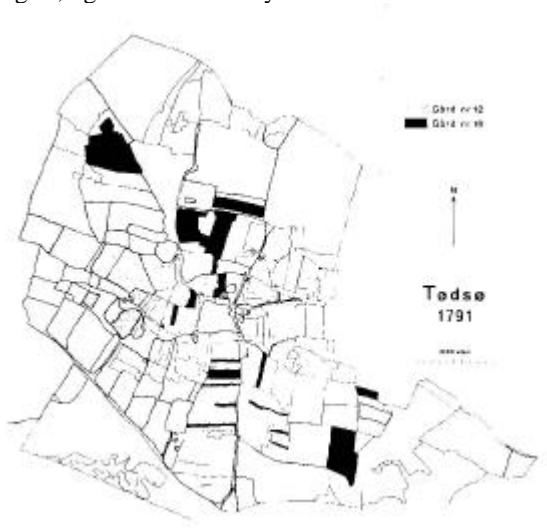
Hvor befandt nu Limfjordssystemet sig i dette mønster? Der er tale om en underlig blanding af tre af de fire nævnte dyrkningssystemer, nemlig alsædebrug, græsmarksbrug uden tægter og græsmarksbrug med tægter.

Måske skal Limfjordssystemet anskues som et overgangsstadium mellem et oprindeligt alsædebrug og et avanceret græsmarksbrug. Vi kan forestille os følgende udvikling: Oprindeligt har al Sundbys agerjord været alsædejord, beliggende tæt ved byen og dyrket hvert år ligesom havejord. Resten af byens tilliggende var "fælled", dvs. græsgange, hvor fæet blev ledt hen. På et tidspunkt - måske dengang den store hjulplov blev indført - brød man de nærmeste dele af fælleden op til kornavl. Således opstod "brødjorden", hvis største og centrale fald bærer betegnelsen "haug", dvs. indhegning. "Sønderhaug", "Vesterhaug", "Stenhøyhaug" og "Nørhaug", som optræder både i markbogen og på udskiftningskortets sydvendte skråninger, var måske de første stykker af fælleden, som blev taget ind og beskyttet mod kvæget. Den nyopdyrkede jord blev i modsætning til den gamle ikke dyrket hvert år, men fik lange hvileperioder, dels for

⁶ Karl-Erik Frandsen: Vang og tægt, Esbjerg 1983, s. 247 ff. Frandsen har siden opsummeret sine resultater i Claus Bjørn mfl. (red.): Det danske landbrugs historie, bd. 2, Odense 1988.

at kompensere for den tabte græsning, dels fordi man nu havde mindre gødning end før, og der var længere vej at køre det.

Fælleden udgjorde stadig hovedparten af byens tilliggende, men situationen var ved at være kritisk. Man kunne ikke tage mere under plov uden at skade fællesgræsningen afgørende. Brødjorden var måske taget ind på enkelte store gårdes initiativ, men yderligere udvidelser af agerjorden måtte ske efter en fælles plan for hele landsbyen. Da man skred til opdyrkning af den resterende fælled, trådte da også en sådan plan i værk. Udmarken, som man kaldte den nye agerjord, blev inddelt i tre store tægter, kaldet vange, hvori jorden blev rebet og fordelt systematisk efter solskiftet mellem alle byens gårde. Samtidig blev der taget hensyn til kvæget med ekstra lange fælles hvileperioder, og som afgrøde var foreskrevet havre, der brugtes til vinterfoder. Således fik man i udmarken dyrkningstvung, hvad man ikke havde kendt før. Et moderne landsbyfællesskab var delvist slået igennem i Nordvestjylland på agerbrugets område, men foreløbig kun i dets jyske form: Græsmarksbruget med tægter, og med de ældre systemer intakte i indmarken.

Hvornår udmarken er opstået, kan vi kun gisne om, men betegnelserne "indmark" og "udmark" figurerer som nævnt i et dokument fra 1438. Hvis ordet "udmark" henviser til dyrket land og ikke simpelthen var en anden betegnelse for fælleden, må inddragelsen være sket før dette år. Måske er det munkene på Dueholm eller andre moderne godsejere, der har stået bag den nye systematiske jordfordeling mellem de nogenlunde lige store gårde i Sundby. Andre steder på Mors var fordelingen af udmarksjorden ikke helt så systematisk. I Tødsø var en del af den udlagt i store "havrelandstoffer", som ikke var opdelt i lodder, men som hver tilhørte en af de større gårde i byen. Resten af udmarken var rebet som i Sundby. Forklaringen kan være den, at den første opdyrkning af Tødsø Udmærk er foregået på et tidligere stadium, da solskiftet og dyrkningstvungen endnu ikke var indført på Mors.⁷⁾

Det er et fremherskende synspunkt i forskningen, at landsbyfællesskabet, som vi kender det fra markbøgerne 1682-83, stammer fra tiden efter den senmiddelalderlige krise i 1300-tallet. Før da så landsbyerne anderledes ud

med enkelte store gårde og mange små. En eller anden grad af fællesskab fandtes også da, fremgår det af bl.a. Jyske Lov fra 1241, men hvad det nærmere gik ud på, ved vi ikke. Fra Sundby findes ingen spor. Vi må nøjes med tilbageslutninger fra tilstanden 1683, og sådanne er og bliver ren teori.

Teorien kan da opsummeres som følger: De få gårde i det første Sundby havde kun den nærmeste jord opdyrket. Til gengæld dyrkedes den hvert år uden hvile efter alsædebrugets princip. Man havde rigelig med gødning fra det store kvæghold, som de udstrakte fælles græsarealer muliggjorde. Hver gårds agerjord lå i en stor samlet lod tæt ved gården, og der var intet fællesskab i agerbruget, kun i kvægavlen.

I vikingetid eller tidlig middelalder indførtes ny teknik, frem for alt hjulploven, som effektivt kunne pløje grønjord op selv på tunge jorder som Sundbys. Store nye arealer blev taget under plov, og græsningen mindskedes tilsvarende. Til gengæld indførtes flerårige hvileperioder på de nye agre efter græsmarksbrugets princip. Nyopdyrkingen gav basis for en større befolkning i flere gårde, eftersom agerbruget kan mætte flere munde af det samme areal, end kvægavlen kan. Hver gang en gård blev delt i to eller flere, blev dens jordstykker delt i et tilsvarende antal strimler.

Imidlertid blev befolkningen ved med at vokse. Der opstod behov for yderligere nyopdyrkning. Men nu var der så lidt tilbage af den fælles græsning, at nyopdyrkingen måtte foretages efter en fælles plan i store tægter med fælles rotation og dyrkningstvung.

Således opstod i en udvikling gennem tre adskilte faser de tre typer agerjord i Limfjordssystemets landsbyer: Alsædejorden, brødjorden og udmarken, også kaldet vangjorden eller havrelandet. Der var stadig betydelige dele af den gamle fælled tilbage, et stort permanent græsningsareal på udmærket jord, som rakte helt ind til landsbyens centrum. Det har man ikke villet opgive. De nordvestjyske bønder lagde megen vægt på kvægavlen. Det fremgår af de ældste matrikler fra 1660'erne, at de betalte en stor del af deres ydelser i animalske produkter, og da kilderne til deres arbejdsprocesser fra 1700-årene begynder at flyde rigeligere, møder vi en enestående omhu og arbejdsindsats i alt, hvad der vedrører kvæget.⁸⁾

Man kunne tænke sig en yderligere forskydning til fordel for agerbruget, en opdyrkning af den resterende fælled og en afkortning af de lange hvileperioder i udmarken og på brødjorden, en omlægning, hvor man i forlængelse af den systematik, der var indført i udmarken, lagde al jord under plov med undtagelse af heden og klitten og nøjedes med et-årige hvileperioder over hele linien, kort sagt en indførelse af det østdanske trevangsbrug. Herved ville der skabes grundlag for en endnu større befolkning og endnu større ydelser til godsejerne, kirken og kongen.

Det skete ikke. En sådan omlægning har fordret et meget stærkt landsbyfællesskab og sikkert tillige et stærkt

⁸ Karl-Erik Frandsen bringer i "Det danske landbrugs historie", København 1988, en række oversigtskort over sammensætningen af bøndernes ydelser i de forskellige dele af landet. Morsingboernes kvægavl er fyldigt beskrevet i Caspar Sehade: Beskrivelse over Øen Mors, Aalborg 1811, og i Pastor A. Thaning: Erindringer fra Mors 1834-36, Samlinger til jydsk Historie og Topografi, 3 rk., bd. 5, (1908), s. 538-576.

⁷ Viggo Hansen: Rural Land-Use in NW Jutland 1683, Geografisk Tidsskrift 1980, s. 96.

pres udefra. Meget tyder på, at det stærke østdanske landsbyfællesskab hænger sammen med udviklingen af det moderne godssystem. Mange landsbyvedtægter er som nævnt skrevet ned på godsejeres og præsters initiativ. Disse har krævet regulering af og indseende med landbrugsdriften, og måske er det i sin tid godsejerne, der har presset på for at indføre trevangsbruget og det stærkt regulerede fællesskab i øvrigt. Men i Nordvestjylland blev godssystemet aldrig særligt stærkt. Nordvestjyderne var fæstebønder som alle andre, men gårdene i landsbyen tilhørte som regel flere forskellige, ofte små godsejere, som ikke havde kræfter til effektivt at gribe ind i landsbyens forhold. Her finder vi måske en væsentlig forklaring på det relativt svage nordvestjyske landsbyfællesskab.

Ovenstående teori om udviklingen af det komplicerede Limfjordssystem er kun en af flere mulige. Henrik Larsen, pioneren i udforskningen af markbøgemes oplysninger, har fremsat en helt anden teori. Han mener, at det jyske græsmarksbrug har udviklet sig af et oprindeligt trevangsbrug, som ikke kunne opretholdes i Jylland, dels fordi den et-årige brak var utilstrækkelig på de lette jorder, dels fordi træbevoksningen og dermed gærdematerialet efterhånden forsvandt.⁹⁾ Vore dages ledende ekspert på området, Karl-Erik Frandsen, understreger ligeledes sammenhængen mellem græsmarksbruget og de lette jorder på den ene side og vangebruget og de tungere jorder på den anden. Han indrømmer dog, at denne sammenhæng ikke gælder for Nordvestjylland, hvor jorden var lige så god som i det østlige Danmark.¹⁰⁾ Geografen Viggo Hansen tilføjer derimod en faktor, som udmærket kan have spillet en rolle på disse kanter, nemlig et regnfuldt klima med relativt lave sommertemperaturer, som har givet bedre betingelser for græs end for kornavl. Tilsvarende betingelser fandtes i andre områder ved Nordsøen og Nordatlanten, bl.a. i de frisiske områder, i Skotland og på Færøerne. I disse egne havde man indmarks-udmarkssystemer, som i større eller mindre grad ligner systemet i Nordvestjylland.¹¹⁾

Fællesskabet og kvægavl

Fælles for de nævnte forskere er imidlertid, at de har fokuseret for snævert på agerbruget og agerjorden. Det samme gælder Torsten Balle. De har i for høj grad godtaget markbøgemernes oplysninger om de permanente græsningsarealer og overset den store fælled, som efter udskiftningskortene at dømme var en meget vigtig del af de nordvestjyske landsbyers tilliggende, og som har spillet en afgørende rolle for kvægavl. Forskningen af landsbyfællesskabets historie har gennemgående koncentreret sig alt for meget om agerbruget og glemt, at fællesskabet måske oprindeligt mere drejede sig om kvægavl. Man kan udmærket tænke sig en tilstand, hvor der intet fællesskab var på agerbrugets område, men hvor der var gennemført fællesdrift på kvægavlens.

Torsten Balle beskæftiger sig dog en del med kvægavl. Han konstaterer som nævnt, at der ingen

fællesdrift var, idet bonden tøjrede sine dyr for sig selv på sine egne hvilende agre og derfor ikke behøvede nogen byhyrde til at vogte den fælles hjord, for en sådan fandtes ikke.

Torsten Balle tager imidlertid fejl. Der findes talrige vidnesbyrd om en fælles hjord. Jeg skal nævne nogle stykker: I grandebrevet for Sejerslev hedder det omkring 1690: "Schal voris Faarhøvd optages 14 Dage for Voldborig Daug og Fehiord til Voldborig Daug og dennem ej siden tage fra Hiorden, førend ald Kornet er hiemkommen. Hvo sig herimod forseer pandtis for huer Høfuef 4 Schilling. Og scal en gaa med Hiorden at vogte, naar nogens Fee gaar med". Hyrdehvervet er øjensynlig gået på omgang mellem gårdene. I en senere paragraf hedder det: "Dersom nogen befindes at vogte med Særhiord paa Fælleden, pandtis derfor hver Gang de findis 8 Schilling". Disse og lignende bestemmelser i bl.a. Tingstrups og Søndbjergs grandebreve vidner om en tvungen fællesdrift, som ikke gav dyrkningstvungen i udmarken noget efter.

Et andet eksempel: Af en stor retssag mellem Flade og Gullerup om brugsretten til Flade Klit, som er refereret i Morsø Herreders Justitsprotokol under året 1787, fremgår det, at de to landsbyer havde hver sin hjord græssende i klitten. "Flade flok" og "Gullerup flok" hed det. Hver flok vogtedes af en gammel mand og nogle børn.¹²⁾ Også Schade har i sine bøger talrige oplysninger om hyrdelivet, og på udskiftningskortene optræder ofte såkaldte "hjorddriftsveje".

Der hersker således ingen tvivl om, at landsbyen har haft fællesdrift på kvægavlens område. Spørgsmålet er imidlertid hvilket og hvor meget kvæg den fælles hjord omfattede. I en fælles indberetning fra Morsøs godsejere fra 1759 anføres det, at hjorden i reglen kun omfatter "faar og ungfæ, da enhver Bonde for sig græsser sinne andre større Fæe og Beester (heste) paa sinne egne hvilende Agre ved Tyrer (tøjr)".¹³⁾ Her har vi for det større kvægs vedkommende den tilstand, Torsten Balle beskriver, men Sejerslev-vedtægten fra o. 1690 giver et andet billede. Måske er fællesdriften blevet indskrænket gennem 1700-årene, bl.a. som følge af de store kvægpestepidemier, som hærgede fra slutningen af 1740'erne. I den fælles hjord kunne smitten lettere brede sig. Den omtalte sag om Flade Klit peger i denne retning. Fladeboerne havde omkring 1750 rejst et dige for at holde Gullerupkvæget ude fra klitten og dermed ophæve fællesskabet mellem de to byer.¹⁴⁾

Fællesskabet i øvrigt

Fællesskabet omfattede i øvrigt mange andre arbejdsprocesser end agerbrugets og kvægavlens. Bjergningen af ræ, dvs. den opskyllede tang, som brugtes til gødning, var reguleret af fællesskabet, som tildelte hver

¹²⁾ Morsø Herreders Justitsprotokol 19/3 1787 ff. Sagen er omtalt i Steen Busck: Flade Klit under fællesskabet, Jul på Mors. Lokalhistorisk årsskrift 1989.

¹³⁾ Landvæsenkommissionen 1757-67. Indkomne betænkninger i henhold til cirkulære af 3/12 1757, Rigsarkivet.

¹⁴⁾ I Dueholm, Ørum og Vestervig amters arkiv i Landsarkivet, Viborg, opbevares en "Specifikation paa det Horn Qvæg som af dend grasserende Qvæg Syge er bortdød udi i Dueholm Amt", 12/1 1748 - 24/4 1749. Det fremgår heraf, at epidemien var begyndt i Gullerup og i det nævnte tidsrum havde dræbt mere end 600 stk. kvæg på Mors.

⁹⁾ Henrik Larsen: Trevangsbruget i Jylland. Samlinger til Jydsk Topografi og Historie, 5 rk., bd. 1.

¹⁰⁾ Karl-Erik Frandsen: Vang og tægt, Esbjerg 1983, s. 256.

¹¹⁾ Viggo Hansen: Rural land use in NW Jutland, Geografisk Tidsskrift 1980, s. 93-97.

gård sit bestemte ræskifte ved stranden. Det samme gjaldt lyngslet og tørvegravning på fællesarealerne. Man var fælles om byens smed, der ifølge markbogen havde nogle agre i bymarken udlagt til sit underhold, og om degnen, hvis bolig fællesskabet vedligeholdte og havde stillet grunden til rådighed for. Man var fælles om lergravene ved landsbyen, og når et hus skulle klines, mødte hele byen op til "liergild", som det hedder hos Schade. Når en gård skulle have sin uld kartet, samledes byens unge piger til kartegilde.¹⁵⁾ Overhovedet finder vi mange af de samme kollektive arbejdsprocesser som i andre egne af landet. Måske har dog den daglige nabohjælp ikke været så udbredt som i de tæt sammenbyggede landsbyer i trevangsbrugets område. I græsmarksbrugets landsbyer lå gårdene længere fra hinanden, fremgår det af udskiftningskortene. Dette må have haft en vis betydning også for den daglige, sociale kontakt i det hele taget.

Også socialforsorgen var fællesskabets sag. Flere af Sejerslev-vedtægtens bøder gik til "de arme", og det fremgår bl.a. af tingbøgerne, at fattige og hjælpeløse individer ofte gik på omgang i gårdene.

Alt dette krævede fælles beslutninger og en fælles forvaltning. Flere af de nordvestjyske byvedtægter nævner grandestævnet. I Tingstrup-vedtægten foreskrives det, at det skulle mødes hver søndag eftermiddag. Schade omtaler "en Liud: fordum en slags Byehorn", som øjensynlig har været brugt til at sammenkalde grandestævnet med. Derimod findes der mig bekendt ingen overlevering om fast udendørs mødesteder, som vi kender dem fra øerne. Rimeligvis er man samledes i en af gårdene nærmest ved kirken. Ikke alle byens hustandsoverhoveder havde adgang til grandestævnet og stemmeret ved møderne. Som fuldgyldigt medlem af fællesskabet betragtedes kun den, "der schatte og schylder", som det hed i Sejerslev, altså den, der betalte hartkornsskat efter matriklen, dvs. gårdmændene og måske enkelte husmænd med andel i bymarken og fællesarealerne. På grandestævnet skulle der herske god ro og orden. Banden, sværge og slagsmål var ikke tilladt, fremgår det af vedtægterne fra Søndbjerg og Sejerslev. Drukkenskab ikke heller, hvis man ellers rettede sig efter Danske Lov, som foreskrev, at alle bøder til fællesskabet skulle betales i penge og ikke i øl. Det gjorde de ikke helt i Sejerslev, selvom grandebrevet udtrykkeligt nævner, at dets bestemmelser "mestendels" er hentet fra Hans Majestæts Lov. Bl.a. hedder det om den, der ikke mødte op med sine folk, når det fælles kær skulle opskæres, at han skulle "der for gifue Granderne en god Ruus Øll".

Oldermanden eller grandefogeden synes ikke at have været den samme faste institution i Nordvestjylland som i det østlige Danmark. Han nævnes i Søndbjerg-vedtægten fra 1714 og i Øsløs 1736, men det sidste blev han først indført samme år, fremgår det, og i Tingstrup eksisterede han slet ikke. Her nøjedes man med at udpege en gårdmand til at inkassere og opbevare bøderne. I Sejerslev havde man en til at opbevare grandebrevet et år ad gangen. Nogen grandefoged nævnes ikke.

Et løser fællesskab

Sammenfattende må vi konstatere, at der uden al tvivl fandtes et landsbyfællesskab i Nordvestjylland, som fra tid til anden optrådte som én person både over for dets enkelte medlemmer og over for omverdenen. Vi møder det i retssalen, hvor f.eks. "de Sundby Mænd" engang i 1680'erne måtte stå til rette, fordi de havde jaget harer på bymarken, og hvor "de Flade bymænd" så sent som i året 1787 stod anklaget for at have taget sig selv til rette over for Gullerupmændene.¹⁶⁾

Gentagne gange var disse to landsbyfællesskaber tørnet sammen - også Fysisk - om rettighederne i Flade Klit. Vi møder det i kirken, hvor præsten fra prædikestolen kunne tordne: "Ve dig, Ljørslev!", så landsbyfællesskabet til sidst endte med at klage over ham til bispen.¹⁷⁾ Ingen tvivl om, at landsbyfællesskabet har eksisteret.

Men vi må medgive Torsten Balle, at det i Nordvestjylland har haft en noget løser karakter end i det østlige Danmark. Derom vidner mange forhold: Oldermanden var ikke nogen fast institution.

Dyrkningstvungen var begrænset til udmarken, mens den enkelte bonde var frit stillet på sine indmarksagre. Man tøjrede kvæget i indmarken og havde ikke vangebrugets store og kostbare gærder at vedligeholde. Hvor vangebrugets landsbyer netop p.gr.a. gærderne og fællesdriften var trængt sammen på et ringe areal, lå gårdene i Nordvestjylland mere spredt og åbent. Landsbyerne var desuden ikke så store. Uden for fællesskabet lå mange enestegårde, omend ikke så mange som i områderne syd for Limfjorden, hvor de sine steder var den dominerende bebyggelsesform. Og mange bebyggelser på en 2-3 gårde udgjorde en glidende overgang mellem enestegård og landsby med et meget begrænset fællesskab i agerbruget, om overhovedet noget. Hvis det er rigtigt, at det østdanske, stærkt regulerede landsbyfællesskab var et relativt nyt fænomen, udviklet efter den senmiddelalderlige krise, kan det nordvestjyske fællesskab betragtes som stående på et tidligere trin i en sådan udvikling.

Endnu i 1600-årene var både staten og godsejerne interesserede i et stærkt landsbyfællesskab. Derom vidner både Danske Lov og de talrige byvedtægter, som blev nedskrevet på godsejerens initiativ. Men hverken statens eller godsejernes tryk hvilede så tungt i denne nordvestlige udkant af riget, og da så begge parter i løbet af 1700-årene skiftede syn på fællesskabet og begyndte at betragte det som et onde, idet en almindelig individualisme bredte sig i de oplyste lag, kunne vestjyder og nordvestjyder nyde godt af "tilbageståenhedens fordele", som det er blevet kaldt.¹⁸⁾

Fællesskabets ophævelse ved udskiftningen blev ikke så brat en overgang, og meget tyder på, at en udvikling i retning af større selvstændighed for den enkelte bonde var i gang, længe før reformerne begyndte at slå igennem ovenfra. Da den første forordning om udskiftning af de fælles overdrev i Jylland kom 1760, havde "de Flade bymænd" forlængst rejst et dige mod Gullerup, og den

¹⁵ Findes omtalt i diverse artikler i Caspar Schade: Bidrag til et jydsk Idioticon, 1807, udgivet af Bent Søndergaard, Århus, 1968. Ræskifterne omtales i øvrigt i Øsløs-vedtægten fra 1736 og ræbjergningen i Pastor Thanings ovennævnte erindringer fra Vester Jølby.

¹⁶ Morsø Herreders Justitsprotokol under 9/7 1688 og 19/3 1787.

¹⁷ F. Elle Jensen: Pietismen paa Mors, Kirkehistoriske Samlinger, 6. rk., bd. 4, s. 85 ff.

¹⁸ Flemming Just (red): En arbejdsrapport om Vestjyllands udviklingshistorie 1750-1914, Esbjerg 1984, s. 152 f.

fælles hjord var på Mors reduceret til får og ungvæg. I Sundby havde man afskaffet den eneste embedsmand, fællesskabet havde haft: bysmeden. Han var nu blevet fæstehusmand under en af de større selvejergårdmænd i byen.

Også selvejekøbene var i gang. Adskillige bønder havde købt deres gårde under krongodssalgene omkring 1720. Ved samme lejlighed havde en kreds af større gårdmænd i Sundby - altså ikke landsbyfællesskabet - købt deres kirke af kongen. I anden halvdel af 1700-årene bredte de pietistiske vækkelsesbevægelser sig og med dem nye åndelige fællesskaber, som gik aldeles på tværs af det gamle landsbyfællesskab. Alt i alt peger mange træk i retning af en begyndende opløsning af fællesskabet.

Det kunne være fristende at operere med en gammel individualistisk tradition i det vestlige og nordlige Jylland, som rækker tilbage til vikingetiden, som aldrig blev så tynget af de åg, der kom til at hvile tungere og tungere på de østdanske bønder, og som blomstrede tidligt og kraftigt, da individualismen påny kom til sin ret. Men så enkelt er

det næppe. Individualismen er et moderne fænomen. Det moderne frie individ forudsætter en statsmagt, der er i stand til at beskytte ethvert svagere individ mod den stærkeres overgreb. Før end en sådan statsmagt udviklede sig, var individet henvist til at søge andre kollektivters værn: Husstandens, landsbyfællesskabets, godsets og herredets. Landsbyfællesskabet har vel altid eksisteret under en eller anden form, også i Nordvestjylland. Kun via sit medlemsskab af en husstand og et landsbyfællesskab havde det enkelte menneske nogen chance for at overleve på almindelig hæderlig vis. Alternativet var tiggerstaven.

Individualisme tør vi altså ikke kalde det, men en vis frihed, selvstændighed og bevægelighed har kendetegnet nordvestjyderne og vestjyderne. De var ikke så bofaste agerbrugere som østdanskerne. De var mere kvægavlere og derudover ofte inkarnerede fiskere og handelsmænd, og det gav andre holdninger og andre typer af lokalsamfund. Dertil kom så, at de boede så behagelig langt væk fra administrationens, militærets og storkapitalens centre.

(Kilde: Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 1989, side 117-132).